

ประชาคมสงขลากับความเป็นประชาสังคม : ข้อสังเกตและพิจารณา

อดิศร ตักดีสูง*, อนุพงศ์ จิตนิรัตน์,
ภาณุ ธรรมสุวรรณ, ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม

ในช่วงสามสี่ปีที่ผ่านมาสังคมไทยตื่นตัวกับความคิดเรื่องประชาคม ประชาสังคม ซึ่งเชื่อมโยงกับเรื่องของชุมชนเข้มแข็ง การเมืองภาคประชาชนและอีกหลากหลายเรื่องราวของชุมชนไทยในภาวะวิกฤตปัจจุบัน แนวคิดประชาสังคมนี้ได้รับการสนับสนุนจากภาคเอกชนและภาครัฐอย่างมากทั้งนี้เพราะเชื่อว่าเป็นแนวทางหนึ่งที่จะทำให้สังคมไทยมีพัฒนาการไปอย่างถูกต้อง สามารถฝ่าผ่านวิกฤตที่หนักหน่วงไปได้ ดังนั้นแทบทุกภูมิภาคของไทยจึงเต็มไปด้วยกลุ่มประชาชนที่หลากหลายภายใต้ความคิดเรื่องประชาคมและประชาสังคม บทความนี้มุ่งเสนอข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับประชาคม ประชาสังคมในจังหวัดสงขลา ทั้งในแง่รูปแบบ บทบาท พัฒนาการ โดยอาศัยข้อมูลจากการเสวนาทางวิชาการเรื่องบทบาทของกลุ่มประชาคมสงขลาต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาการปกครองท้องถิ่น^๑

ประชาคม ประชาสังคม : ความหมายในทัศนะนักวิชาการไทย

ความหมายของประชาคมโดยรวมแล้ว คือกลุ่มประชาชนอันหลากหลายที่เกี่ยวข้องกันในพื้นที่หนึ่งๆ หรืออาณาเขตหนึ่งๆ เช่น จังหวัด อำเภอ กลุ่มจังหวัด กลุ่มหมู่บ้าน ตำบล มีความรู้สึกเป็นเจ้าของในพื้นที่นั้นๆ มีการรวมกลุ่มเป็นองค์กร หรือรูปแบบต่างๆ เพื่อแสดงบทบาทต่อสังคมส่วนรวม (ชูชัย ศุภวงศ์, 2540)

ส่วนประชาคมนั้น มีนักวิชาการให้คำจำกัดความไว้หลากหลายทัศนะแนวคิด อาทิ สังคมที่ประชาชนเข้าไปมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับชีวิตของประชาชน โดยอาศัยองค์กร กระบวนการและกิจการอันหลากหลาย ซึ่งองค์กรเหล่านี้ไม่ใช่ภาครัฐ ไม่ใช่เอกชน แต่อาจมีส่วนร่วมทั้งกับรัฐหรือเอกชน (ไพฑูรย์ วัฒนศิริธรรม ใน ชูชัย ศุภวงศ์, 2540) สังคมที่มีการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ ในรูปแบบต่างๆ เพื่อสังคม

* อาจารย์ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

^๑ การเสวนาครั้งนี้จัดขึ้น ณ โรงแรม เจ บี หาดใหญ่ วันที่ 16 มีนาคม 2544 เพื่อนำองค์ความรู้ไปเป็นข้อมูลในการวิจัย เรื่อง “บทบาทของกลุ่มประชาคมสงขลาต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาการปกครองท้องถิ่น” โดย ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม และคณะ

เรียกว่าความเป็นประชาสังคม (ประเวศ วะสี ใน อนุชาติ พวงสำลี 2540) เครือข่าย กลุ่มชมรม สมาคม มูลนิธิ สถาบัน ชุมชน ที่มีกิจกรรมหรือมีการเคลื่อนไหวอยู่ระหว่างรัฐกับปัจเจกชน ไม่ชอบให้รัฐครอบงำงาน การ แม้จะมีความร่วมมือกับภาครัฐ (อเนก เหล่าธรรมทัศน์ ในอนุชาติ พวงสำลี 2540) กลุ่มองค์กรที่เป็นพลังนอก ระเบียบรัฐ เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันขึ้นมา เพื่อมีบทบาทร่วมกับรัฐในการพัฒนาจัดระเบียบการปกครอง (ชาติชาย ณ เชียงใหม่ ในชูชัย ศุภวงศ์, 2540) จากหลากหลายทัศนะของนักวิชาการนี้โดยรวมแล้ว คำว่าประชาคม ก็คือ กลุ่มองค์กรต่างๆ ที่หลากหลายรูปแบบ ไม่เกี่ยวข้องกับรัฐโดยตรง ส่วนประชาสังคมหมายถึงการที่ประชาชน มองเห็นวิกฤตการณ์ สภาพปัญหา และตระหนักถึงปัญหาที่จะเกิดขึ้นในสังคม มารวมตัวเป็นกลุ่มหรือองค์กรเพื่อ ร่วมแก้ไขปัญหา หรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างเป็นกระบวนการ และมีกิจกรรมอันหลากหลาย ด้วยความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทร และการเรียนรู้ร่วมกัน (ณรุพงค์ และอดิสร, 2542)

รูปแบบของประชาคม และประชาสังคมในประเทศไทย

แม้ว่าประชาคม ประชาสังคม ในทัศนะของตะวันตกจะเกี่ยวข้องกับเรื่องของการรวมตัวที่ไม่เกี่ยวข้องกับ ภาครัฐโดยตรงของประชาชน ภายใต้จิตสำนึกต่อท้องถิ่น โดยมีเป้าหมายเพื่อสังคมส่วนรวม แต่สำหรับสังคมไทย แล้วกระบวนการประชาสังคมจะมีรูปแบบบางอย่างแตกต่างจากทัศนะดังกล่าว คือ ในขณะที่บางกลุ่มองค์กรจะไม่ เกี่ยวข้องกับรัฐ แต่บางกลุ่มองค์กรจะเกี่ยวข้องกับภาครัฐ เช่น มูลนิธิเด็ก การศึกษานอกโรงเรียน เป็นต้น ดังนั้นจึง มีนักวิชาการให้ทัศนะเกี่ยวกับองค์ประกอบของประชาสังคมไทยว่าหมายถึงภาครัฐ เอกชน และประชาชนมาร่วมมือ กันในลักษณะพหุภาคี (ชัยอนันต์ สมุทวณิช ใน ชูชัย ศุภวงศ์, 2540)

การที่ประชาสังคมไทยมีลักษณะบางประการที่แตกต่างจากตะวันตกดังที่กล่าวมานั้น อาจตั้งข้อสังเกต และพิจารณาได้ก็คือ ประการแรกเป็นเพราะรากฐานของสังคมไทยในอดีตยึดติดกับความสัมพันธ์ระหว่างกับไพร่ ภายใต้อุปถัมภ์ ทำให้มูลนายแต่ละระดับมีความผูกพันอันแน่นแฟ้นตามลำดับชั้นอย่างแยกไม่ออก ตั้งแต่มูลนาย ระดับสูง (ขุนนางผู้ใหญ่) จนถึงมูลนายระดับล่าง (เจ้าหมู่บ้าน) ซึ่งควบคุมไพร่อย่างใกล้ชิด ความสัมพันธ์ในแง่หนึ่งจึง ปิดกั้นความเป็นอิสระในชีวิตของไพร่โดยสิ้นเชิง ประการที่สอง การที่สถาบันของรัฐ (วัง) ผูกพันอยู่กับสถาบันของ ประชาชน (วัด) ในแง่ของการอุปถัมภ์ซึ่งหมายถึงการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ของสองฝ่าย คือวังให้กับวัดในเรื่อง ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (เช่น การกัลปนาอุทิศข้าทาสบริวารให้) ส่วนวัดให้กับวังในแง่ของการเป็นสื่อกลางเผยแพร่ อุดมการณ์ต่อไพร่ในเรื่องความจงรักภักดีโดยผ่านพิธีกรรมความเชื่อ (เช่น การเทศนาอามัรกรรมให้ยอมรับ ชาติกำเนิด) กระบวนการดังกล่าวจึงปิดกั้นโลกทัศน์อันอิสระของประชาชนโดยสิ้นเชิง ประการที่สาม แม้ว่าจะมี ประชากรบางกลุ่มพยายามหลีกเลี่ยงอำนาจรัฐในรูปแบบต่างๆ เช่น การก่อกบฏ แต่เนื่องจากการหลีกเลี่ยงอำนาจ รัฐอยู่ภายใต้ผู้นำที่เป็นขุนนาง และขุนนางท้องถิ่น หรือแม้แต่การหลีกเลี่ยงอำนาจท้องถิ่นก็ยังเป็นบทบาทของมูลนาย ระดับล่าง (เช่น เจ้าหมู่บ้าน) ดังนั้นความเป็นอิสระที่แท้จริงของประชาชน (ไพร่) จึงแทบจะไม่มีเลยเพราะ ยังต้องสัมพันธ์กับผู้นำซึ่งเคยเป็นคนของรัฐมาก่อน กระบวนการดังกล่าวไม่เพียงแต่ปิดกั้นอิสรภาพของประชาชน เท่านั้นแต่กลับเป็นพันธนาการที่หนักหน่วงมากขึ้นไปอีกเพราะถูกควบคุมอย่างใกล้ชิดในแง่ของแรงงานและการ ให้ผลิตผลส่วนเกินท่ามกลางภัยจากอำนาจรัฐส่วนกลางที่พร้อมจะแผ่เข้ามาเมื่อมีโอกาส และผลที่ตามมาจาก กระบวนการเหล่านี้ย่อมทำให้เกิดวัฒนธรรมผู้นำนิยม (วัฒนธรรมนายหัว) ขึ้นและพัฒนาการเป็นนายทุนท้องถิ่น ที่มุ่งหาผลประโยชน์จากฐานทรัพยากรมนุษย์ของท้องถิ่นโดยอาศัยกระบวนการทางการเมืองในระดับชาติเป็นแนวทาง (เสาวลักษณ์ สุขวิรัช, 2539) แม้ว่ารูปแบบการรวมกลุ่มของสังคมไทยภายใต้แนวคิดประชาสังคม จะมีรูปแบบ บางประการที่แตกต่างจากตะวันตก แต่ประเด็นที่น่าสนใจอยู่ที่ว่าความเป็นประชาสังคมของไทยน่าจะมีรูปแบบ

และทิศทางอย่างไร ภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่าง ทั้งนี้จะขอยกกลุ่มประชาคมต่างๆในจังหวัดสงขลามาเป็นกรณีตัวอย่าง

พัฒนาการการรวมกลุ่มของประชาคมสงขลาในบริบทประวัติศาสตร์

ในอดีตประชากรของภาคใต้และสงขลามีพื้นฐานทางสังคมที่ไม่แตกต่างจากภูมิภาคอื่นมากนักในแง่ของโครงสร้าง คืออยู่บนพื้นฐานของระบบมูลนายกับไพร่ชนชั้นปกครองกับใต้ปกครอง มีความสัมพันธ์ในกลุ่มซึ่งผูกพันอยู่ในระบบเครือญาติรัฐควบคุมประชาชนโดยผ่านมูลนาย โดยใช้ความสัมพันธ์ระบบอุปถัมภ์โดยมีความเชื่อและพุทธศาสนาเป็นตัวเชื่อมโยง ในส่วนของชุมชนสงขลานั้น มีพื้นฐานมาจาก ชุมชนรอบทะเลสาบ และพัฒนามาเป็นเมืองใหญ่ เช่น พังยาง วัดบางแก้ว สทิงพระ ต่อมาอยู่ภายใต้การปกครองของอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตามลำดับ ซึ่งรัฐบาลกลางพยายามกระชับอำนาจการปกครอง โดยส่งขุนนางไทยเข้ามาควบคุมหัวเมืองบางที่รวมทั้งให้ผลตอบแทนแก่มูลนายท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ในการปกครอง ทำให้อำนาจรัฐเข้าสู่ประชาชน ไม่โดยตรงก็โดยอ้อมผ่านมูลนายรวมทั้งผ่านสถาบันสงฆ์ ด้วยความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ ที่ชัดเจนก็คือ การกลั่นนาอุทิศข้าทาสที่ดินให้วัด สถาบันสงฆ์จึงกลายเป็นหน่วยการเมืองหนึ่งซึ่งมีกำลังคนและผลประโยชน์มากในท้องถิ่น (ดูเพิ่มเติมในยางยุทธ, 2541) ดังนั้นโครงสร้างสังคมของชุมชนรอบทะเลสาบซึ่งประกอบไปด้วย ไพร่ ก็คือ ชาวนาอยู่ภายใต้การควบคุมของสามหน่วยการเมืองคือ ขุนนางส่วนกลาง ขุนนางท้องถิ่น และสถาบันสงฆ์ โดยทั้งสามสถาบันนี้ไม่อาจแยกออกการครอบงำของรัฐบาลกลางได้อย่างเด็ดขาด ทำให้ประชาชนมีความผูกพันกับรัฐทั้งในแง่วิถีชีวิตและโลกทัศน์ อย่างไรก็ตามตราบไต่ที่รัฐแก้ไขปัญหามาไม่ได้ ประชาชนก็จะหันมาสู่การพยายามช่วยเหลือกันเองและพัฒนาการเป็นกลุ่มประชาคมขึ้น กรณีดังกล่าวจะเห็นได้จากประวัติศาสตร์ของสงขลาที่เต็มไปด้วยกลุ่มที่พยายามช่วยเหลือตนเองมากกว่าการรอรับการช่วยเหลือจากรัฐ ท่ามกลางสภาวะสงครามการเมืองที่มาจากพวกแขกสลัด จนกระทั่งเมื่อคืนสู่สภาวะเดิมรัฐก็จะเริ่มเข้าครอบงำอีกโดยแต่งตั้งผู้ปกครองให้เป็นคนของรัฐ ในขณะที่เดียวกันรัฐก็รื้อฟื้นสถาบันสงฆ์ด้วยการกลั่นนาเพื่อคานอำนาจและครอบงำกลุ่มท้องถิ่นที่พยายามตั้งตนเป็นอิสระจากบริบทดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าขบวนการประชาคมไม่อาจจะสถาปนาความเป็นอิสระจากรัฐได้โดยเด็ดขาดเพียงแต่จะอยู่ในระดับไหนเท่านั้น

ประชาคมสงขลา : บทบาทในฐานะประชาสังคม

ปัจจุบันจังหวัดสงขลามีกลุ่มองค์กร ชมรมต่างๆ อยู่มากมาย หลากหลายรูปแบบซึ่งการดำเนินงานตลอดจนเป้าหมายทั้งที่เหมือนและแตกต่างกัน จากการเสวนาทางวิชาการ เจ บิ หาดใหญ่ของคณะผู้เขียน ซึ่งได้คัดเลือกกลุ่มประชาคมสงขลามาศึกษาอยู่ 15 กลุ่ม ก็พอสรุปภาพรวมได้ว่า กลุ่มต่างๆ เหล่านี้ หากแบ่งตามเป้าหมายการดำเนินงานจะมีอยู่สามกลุ่มหลักๆ คือ กลุ่มสหกรณ์ออมทรัพย์กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และจัดการสิ่งแวดล้อม กลุ่มที่เกี่ยวกับสาธารณประโยชน์โดยแต่ละกลุ่มต่างๆ มีรูปแบบการดำเนินงาน ตลอดจนเป้าหมายที่ต่างกัน ซึ่งอาจสรุปภาพรวมได้ดังนี้

กลุ่มสหกรณ์ออมทรัพย์ เป็นกลุ่มที่เกิดจากการรัฐเปิดช่องทางให้ชาวบ้านจัดตั้งกลุ่มในรูปแบบกลุ่มผลประโยชน์ของหมู่บ้าน โดยไม่ต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐ เช่น ลานค้าชุมชน ชาวบ้านหลายพื้นที่จึงจัดตั้งกลุ่มผลประโยชน์ของตนเองขึ้นมาในรูปแบบกลุ่มออมทรัพย์ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ตำบลคลองเป๊ะยะ อ.จะนะ จ.สงขลา กลุ่มออมทรัพย์บ้านพรุ กลุ่มออมทรัพย์บ้านคลองหระ จ.สงขลา (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, 2537)

กลุ่มออมทรัพย์ที่เข้าร่วมเสวนามีของนายลัภย์ หนูประดิษฐ์ และนายเคล้า แก้วเพชร ได้นำเสนอกิจกรรมของกลุ่มว่า กลุ่มมีพัฒนาการมากกว่า 20 ปี มีกิจกรรมที่แน่นอน มีการจัดการกับเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ของสมาชิกอย่างเป็นระบบ

กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และจัดการสิ่งแวดล้อม เช่น กลุ่มรักคูซุด คลองหอยโข่ง จะเป็นการพิทักษ์สิทธิ์และผลประโยชน์ของชาวบ้านและสมาชิกที่สูญเสียประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เช่น กลุ่มรักคูซุด ซึ่งมีพื้นฐานมาจากชาวประมงที่ได้รับความเดือดร้อนจากนายทุนซึ่งทำให้ผลผลิตทรัพยากรธรรมชาติน้อยลง จึงมีการรวมตัวต่อต้านและร่วมกันอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม กลุ่มที่น่าสนใจกลุ่มหนึ่งก็คือชมรมชาวประมงพื้นบ้านทะเลสาบพื้นบ้านตอนล่าง กลุ่มนี้เกิดจากการรวมตัวของชาวบ้านต่อต้านนายทุนที่ใช้เครื่องมือประมงที่ผิดกฎหมาย นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชายเลนและพันธ์สัตว์น้ำ เป็นต้น สมาชิกในกลุ่มมีจิตสำนึกสูง จึงเข้าร่วมกิจกรรมกับกลุ่มอย่างต่อเนื่อง

กลุ่มเกี่ยวข้องกับสาธารณประโยชน์ เช่น กลุ่มทุ่งหวัง กลุ่มสทิงพระสร้างสรรค์ กลุ่มสตรีทำหิน กลุ่มเหล่านี้โดยภาพรวมจะเน้นกิจกรรมสาธารณประโยชน์และเผยแพร่ความรู้ทางวิชาการ เพื่อให้ชาวบ้านและชุมชนพึ่งตนเองได้ กลุ่มนี้จะมีสมาชิกที่หลากหลายการดำเนินงานจะอยู่ในรูปแบบชักชวนจูงใจให้คนทำตามมากกว่าจะต่อต้านอำนาจของรัฐ หรือพยายามเข้าไปมีส่วนร่วมรัฐอย่างเต็มที่ จำนวนสมาชิกจะไม่แน่นอน

จากภาพรวมที่กล่าวมาทั้งหมดก็จะเห็นได้ว่า ประชาคมสงขลาหลายกลุ่มมีบทบาทในฐานะประชาสังคมที่ค่อนข้างหลากหลายทั้งในแง่กิจกรรมการดำเนินงาน เป้าหมาย วิธีการ ฯลฯ และหากนำแนวคิดเรื่องความเป็นประชาสังคมมาพิจารณาที่ระบุว่าสังคมใดจะเป็นประชาสังคมนั้นต้องมีเงื่อนไขที่สำคัญ คือ มีการรวมกลุ่มของคนหลากหลาย มีวิสัยทัศน์มีเครือข่าย มีเครือข่าย มีการจัดการที่ดี มีอุดมการณ์สาธารณะ ไม่อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของรัฐ (ดู อนุชาติ พวงสำลี, 2542) กลุ่มประชาคมสงขลาหลายกลุ่มก็อาจจัดได้ว่ามีคุณสมบัติที่เข้าข่ายของการเป็นประชาสังคม เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอนุรักษ์และจัดการสิ่งแวดล้อม เพราะเป็นการพึ่งตนเอง ไม่ยุ่งเกี่ยวกับรัฐและมีอุดมการณ์ความเป็นสาธารณะ แต่ก็มีบางกลุ่มที่ยังต้องพึ่งพาหน่วยงานรัฐ กลุ่มเหล่านี้ก็อาจเป็นประชาคมอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งก็คือประชาสังคมในบริบทของสังคมไทยที่ต้องอาศัยเวลาเป็นเครื่องพิสูจน์ความเข้มแข็งในระยะยาว

บทสรุป

ประชาคมและประชาสังคม เป็นกระแสแนวคิดที่มาจากตะวันตกที่ภาครัฐและเอกชนให้การสนับสนุน เพื่อให้ประชาชนมีการรวมกลุ่มภายใต้แนวคิดเรื่องจิตสำนึกสาธารณะทั้งนี้ก็เพื่อแก้ไขวิกฤติต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม และแม้ว่าประชาสังคมที่เกิดขึ้นในสังคมไทยจะมีความแตกต่างจากตะวันตกเพราะสังคมไทยมีวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์และมีพื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรมที่แตกต่าง อย่างไรก็ตามประเทศไทยก็รับการจับตามองมากขึ้นในปัจจุบันในฐานะที่จะเป็นอีกแนวทางหนึ่งในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาสังคมในด้านต่างๆ อย่างยั่งยืน

บรรณานุกรม

- ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาดการณ์ไกล. ประชาสังคมทรรศนะนักคิดในสังคมไทย. 2540.
- ยงยุทธ ชูแว่น, บรรณาธิการ. โลกของกลุ่มทะเลสาบรวมบทความว่าด้วยประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น
กลุ่มทะเลสาบสงขลา. 2541.
- อเนก เหล่าธรรมทัศน์. ประชาสังคมในมุมมองตะวันตก : อ่านและสอนที่ จอห์นส์ ฮอปกินส์ 2542.
- อนุชาติ พวงสำลี และ กฤติยา อาชวนิจกุล, บรรณาธิการ. ขบวนการประชาสังคมไทย : ความเคลื่อนไหว
ภาคพลเมือง. 2540.
- อมรา พงศาพิชญ์. ความหลากหลายทางวัฒนธรรม. 2542
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. 2537
- เสาวลักษณ์ สุขวิรัตน์. บรรณาธิการ. ท้องถิ่นและภูมิภาคนิยมในสังคมไทย. 2539
- ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์ และอดิสร ศักดิ์สูง. ประชาสังคม คำ ความหมาย นิยม : บทสำรวจจากเอกสาร
ว : ปาริชาติ ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 2542.